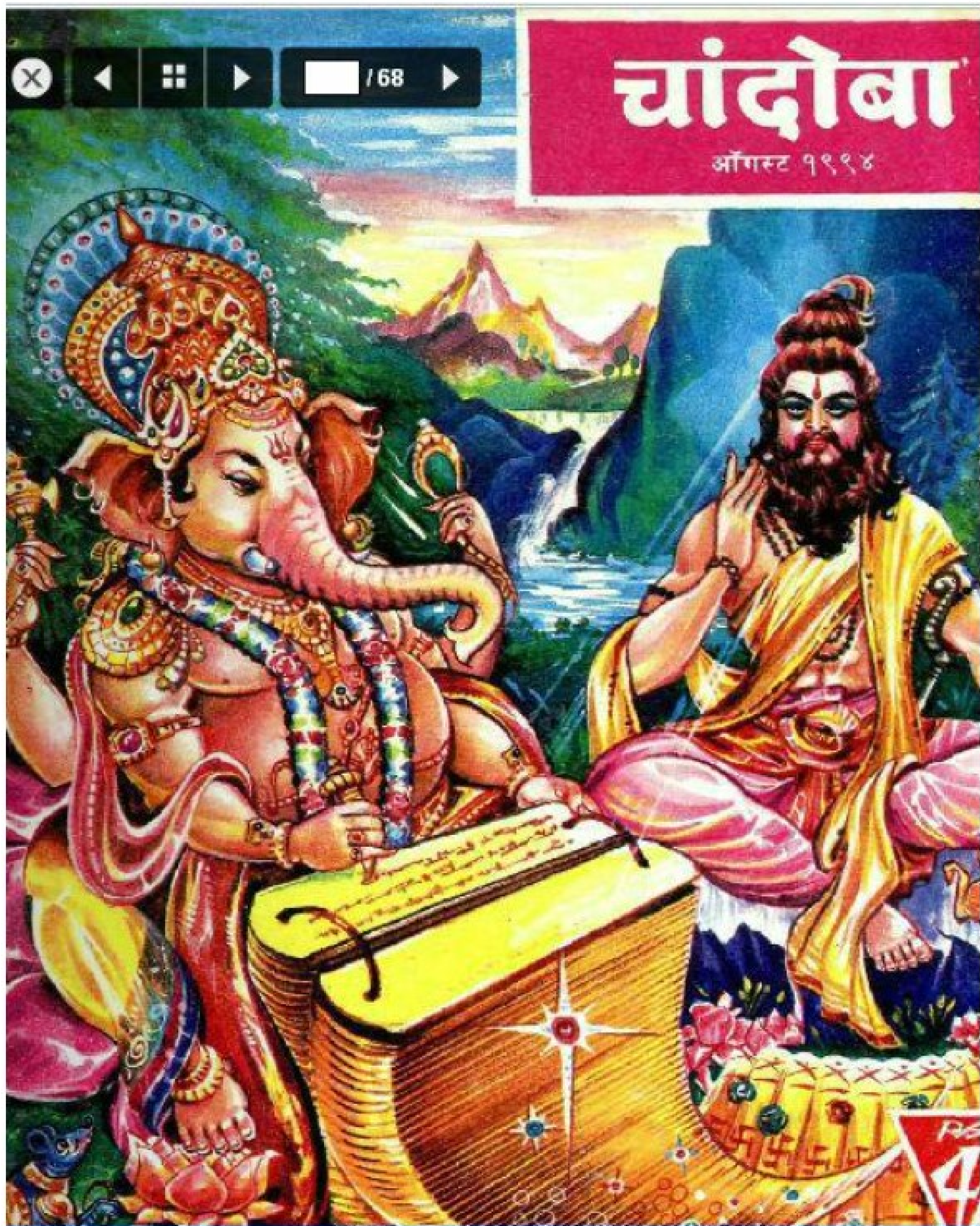

चांदोबा
ऑगस्ट १९९४
/68

महाभारत-१

नैमिषारण्य हे ऋषिगणांचे निवासस्थान. महामुनि शौनक हे त्यांचे कुलपती होते. एकदा त्यांनी बारा वर्षांचा सत्रयाग केला. अनेक महर्षी एकत्रपणे त्या यागात मग्न असताना रोमहर्षचा पुत्र उग्रश्रवसु हा सूत तेथे आला. त्याला माहीत नाही असा कोणताही पुराणग्रन्थ तेव्हा अस्तित्वात नव्हता.

या सूताला पाहिल्या बरोबर सर्वजण त्याच्याभोवती जमले. ते म्हणाले, "तुझ्या येण्याने आम्हा सर्वांना फार आनन्द झालाय. सांग, आत्ता कोठून आलास तू? तुझ्या कडून अनेक अुत्तमोत्तम पुण्यकथा आम्हाला ऐकायला मिळणारसं वाटतंय."

सूत त्यांना म्हणाला, "महर्षीगण हो! परीक्षिताचा पुत्र जनमेजय याने एक मोठा सर्पसत्र यज्ञ केला. त्या अवधीत वैशंपायनाने जनमेजयाला भारताच्या अनेकोत्तम कथा ऐकवल्या. त्या कथांचा रचयिता म्हणजे वैशंपायनाचे गुरुवर वेदव्यास. मीही त्या कथा खूप लक्षपूर्वक ऐकून घेतल्या आहेत. शमंतक पंचक नामक पुण्यक्षेत्राचं दर्शनही मी घेतलंय. तेथेच युद्ध झाले होते. मी आत्ता तेथूनच सरळ इकडे आलोय."

त्याचे बोलणे ऐकून ऋषिगणांना अपरिमित आनन्द झाला. त्यांनी मोठ्या अुत्साहाने वेदव्यासांनी रचलेल्या कथा सांगण्याची सूताला विनन्ती केली.

सूताने सुरुवात केली:-

"महाभारताची रचना कशी झाली माहीत आहे तुम्हाला? कृष्णवैशंपायन नामक व्यासांनी

शापग्रस्त परीक्षित

वेद चार भागात विभाजित केले. अन् त्यानन्तर त्यांनी हिमालय पर्वतात तपस्या केली. धृतराष्ट्राची पिढी समाप्त झाल्यावर त्यांनी 'भारत'ची रचना करायचे ठरवले. साऱ्या जगाने आवडीने वाचावे, अशा या 'भारता'ची रचना कोणत्या पद्धतीने करावी, याबद्दल ते गंभीरपणे विचार करू लागले. या विचारात मग्न असतानाच त्यांना भेटण्यासाठी ब्रह्मदेव आले. त्यांना विनयाने नमस्कार करून महर्षि व्यास म्हणाले. ''देवा, वेदवेदांगांचं सार मी 'भारत' नावाच्या इतिहासरूपात लिपिबद्ध करू इच्छितो. परन्तु ते लिपिबद्ध करील, असा कोणी मला तरी दिसत नाही. असा एकादा ग्रन्थ जनता किती अुत्कंठेनं वाचेल याची आपणाला कल्पना असेलच.''

ब्रह्मदेवाने व्यासांना सल्ला दिला की, ''विघ्नेश्वराची मनापासून प्रार्थना कर अन् त्याच्याकडून आपला हा इतिहास लिहून घे.''

व्यासांनी प्रार्थना केली अन् विघ्नेश्वर प्रकट झाला. व्यासांच्या इच्छेनुसार त्याने महाभारत लिहून काढले. व्यास सांगत गेले, अन् विघ्नेश्वर लिहीत गेला.

देवलोकात नारदाने, पितृलोकात देवलने व गंधर्वलोकात शुकाने या ग्रंथाचा प्रचार केला. जनमेजय सर्पसत्र यज्ञ करत असताना वैशंपायनाने त्या ग्रंथाचे पठन केले. अशाप्रकारे भूलोकातही त्या ग्रंथाचा प्रसार झाला.

शौनक आदि मुनि विवरण जाणून तृप्त झाले. त्यांनी सूताला विचारले की, शमंतकपंचक नावाच्या क्षेत्रावर कौरवपांडवात महासंग्राम झाला, या क्षेत्राला असे नाव का मिळाले?''

या बद्दल स्पष्टीकरण देताना सूत म्हणाला, - ''त्रेता व द्वापर या युगांच्या संधिकाळात राजे लोकांच्या अहंकाराने सीमा ओलांडल्या होत्या. दर्पाच्या नशेतच ते चूर असत. परशुरामाने त्यांना एकवीस वेळा, अगदी शोधून शोधून मारून टाकले. त्यांच्या रक्ताने पाच तलावांची निर्मिती करून त्याने पितरांचे तर्पण केले. या तर्पणाने पितर अत्यन्त संतुष्ट झाले व त्यांनी परशुरामाला असा वर दिला की- हे पाचही तलाव पुण्यक्षेत्र बनतील. याच प्रदेशात पुढे महाभारत-युद्ध झाले. त्यामुळे या क्षेत्राला

शमंतक कुरुक्षेत्र असे नाव प्राप्त झाले.''

परीक्षितपुत्र जनमेजय त्याच कुरुक्षेत्री आपले भाऊ श्रुतसेन, अुग्रसेन आणि भीमसेन यांच्या मदतीने सुदीर्घ असा सर्पयज्ञ करीत आहे. त्यावेळी सरमा नामक देवता शुनकचा पुत्र सारमेय हा तेथे निरुद्देश्य फिरत होता. जनमेजयाच्या भावांनी त्याचा पाठलाग करून त्याला तेथून हाकलून दिले. तो आपली माता सरमा हिच्याकडे जाअून पोचला. तेव्हा सरमेने त्यांची निन्दा करून म्हटले, ''साधु व दरिद्री माणसांना अुगीचच सतावणाऱ्यांचे नक्कीच काही न काही नुकसान होते.''

सरमेची ही निन्दा 'शाप न ठरो' अशी जनमेजयाला भीती वाटली. ताबडतोब हस्तिनापुरी परत जाअून तो 'शांती'ची क्रिया करण्यासाठी पुरोहित शोधू लागला.

अशातच एकदा अरण्यात शिकार करत असताना जनमेजयाला तेथे श्रुतश्रवाचा आश्रम दिसला. श्रुतश्रवाला सोमेश्वर नावाचा एक पुत्र असल्याचेही त्याला कळले. जनमेजय श्रुतश्रवाला- तुमचा पुत्र शांती क्रिया करण्यासाठी पाठवा-अशी विनंती करू लागला.

''माझ्या पुत्राचा एक नियम आहे. तो ब्राह्मण आहे, कोणी काही मागितले तर ते ताबडतोब देण्याचा त्याचा नियम आहे. त्याच्या या नियमात काहीही व्यत्यय येणार नाही, असं वचन दिलंस तर तो पुरोहित बनून तुमच्याकडे नक्की येईल.'' श्रुतश्रवाने स्पष्ट सांगून टाकले.

याला आपली संमती देअून जनमेजय सोमेश्वरला आपल्या बरोबर आश्रमात घेअून गेला, व त्याच्या मदतीने त्याने बरेच यज्ञ पार पाडले.

अुदंक नावाचा एक महर्षि एक दिवस जनमेजयाकडे आला अन् म्हणाला, ''राजा, जे कार्य तू करायला हवे होते, ते न करता हातावर हात बांधून तू अुगीचच बसून राहिला आहेस. आपल्या कर्तव्याची अुपेक्षा करणं, हे अत्यन्त असंगत होय.''

''स्वामी, मी क्षत्रिय धर्माचं पालन करतोच आहे. असं कोणतं कार्य आहे, कि जे न करता मी गप्प बसलो आहे?'' जनमेजयाने अुदंकसमोर मोठ्या नम्रतेने आपली शंका प्रकट

विद्याभ्यास केला. तो पूर्ण करून गृहस्थाश्रमात प्रवेश करण्यापूर्वी गुरुला, त्याला देण्याच्या गुरुदक्षिणेबाबत विचारले असता, वेद म्हणाला, ''माझ्या पत्नीला काय हवंय ते विचारून तिलाच ते गुरुदक्षिणा म्हणून दे.''

अुदंकने गुरुपत्नीला तिची इच्छा विचारली. ती म्हणाली, ''आजपासून चौथ्या दिवसानन्तर मी एक पुण्यव्रत करणार आहे. त्यावेळी कानात कुंडलं घालावीत अशी माझी इच्छा आहे. राजाच्या पत्नीजवळ कुंडलं आहेत. तुला जमलं, तर ती मला आणून दे.''

अुदंकने पौष्यराजाकडे जाअून कुंडलांची मागणी केली. त्याने ती द्यायची तयारी दर्शवली. पण त्याबरोबरच त्याला सावधगिरीची सूचनाही दिली की, ''तक्षक ती कुंडले चोरून नेण्याची संधी शोधत आहे.''

राजाने सांगितल्या प्रमाणेच घडले. कुंडले घेअून जंगलातल्या वाटेने जात असताना अुदंकला एक तलाव दिसला. तलावाकाठी एके ठिकाणी कुंडले सुरक्षित ठेवून अुदंक पाण्याकडे निघताच तक्षक ती घेअून पळून जाअू लागला. कशाही प्रकारे कुंडले चोरून नेण्याचा विचार करत असलेला तक्षक अुदंकच्या मागावरच होता.

नग्न मानवाच्या रूपात धावत असलेल्या तक्षकाला अुदंकने पकडले. परंतु तत्क्षण साप बनून तक्षक एका बिळात घुसला. हातात एक काठी घेअून अुदंकने ते बीळ खोदायला सुरुवात केली.

''तक्षकाचा अंत कर. तुझा पिता परीक्षित याला डसून मारणारा दुष्ट तोच आहे. काश्यप जेंव्हा तुझ्या पित्याचे प्राण वाचवण्यासाठी धावतपळत येत होता, तेंव्हा या दुष्ट तक्षकानेच त्याला अपार धन दिले व अनेक प्रलोभनं दाखवून त्याला परत पाठवले. अशा या दुष्ट तक्षकाला 'मारून भस्म करून टाकणं' हे तुझं कर्तव्यच नव्हे काय? यापेक्षा श्रेष्ठ क्षत्रिय धर्म दुसरा कुठला? तेव्हा त्याला मारून आपल्या पितृकर्तव्याचे पालन कर.''

खरे पाहिले तर अुदंकही तक्षकाचा सूड घेअू इच्छित होता. त्याचे कारण असे होते-

या अुदंकने वेद नावाच्या ऋषीजवळ राहून

केली. अन् खोदता खोदता तो त्या मार्गाने थेट पाताळात पोचला.

तेथील नागांजवळ अुदंकने मदत मागितली. परंतु त्यांच्यावर त्या विनवणीचा काहीच परिणाम झाला नाही. इतक्यात त्याला तेथे एक घोडेस्वार दिसला. तो घोडा होता खुद्द अग्नी अन् वरील स्वार होता इन्द्र! पण अुदंकला हे माहीत नव्हते. त्या स्वाराने जेव्हा अुदंकला, "तुला काम हवे?" असे विचारले, तेव्हा अुदंक म्हणाला की, "हा संपूर्ण नागलोक माझ्या हवाली करा." त्याबरोबर त्या घोड्याच्या जागी भयानक अग्निज्वाळा निघू लागल्या. तक्षकाला अशी भीती वाटली की, या अग्नीमुळे सर्व नागलोकच भस्मसात होईल; म्हणून त्याने ती कुंडले अुदंकला दिली व ती आपल्या गुरुपत्नीकडे नेअून देण्याचे कर्तव्य त्याने पार पाडले.

अुदंकने जनमेजयाला, 'तुझ्या पित्याला तक्षकानेच मारले.' असे जेव्हा सांगितले, तेव्हा त्याने आपल्या मंत्र्यांना बोलावून तसे घडण्याचे कारण विचारले.

मन्त्र्यांनी जनमेजयाला त्याचा पिता परीक्षित याच्या मृत्युचे कारण सांगितले; ते असे-

महाभारत युद्धात अभिमन्यु कपटाने मारला गेला. परीक्षित हा अभिमन्यु व अुत्तरा यांचा पुत्र होय. कृपाचार्यांजवळ तो धनुर्विद्या शिकला व पांडवांनंतर तो राज्यपालन करू लागला. त्याला शिकार करणे फार आवडे. असाच एकदा एका मृगाचा पाठलाग करत असताना ते जनावर

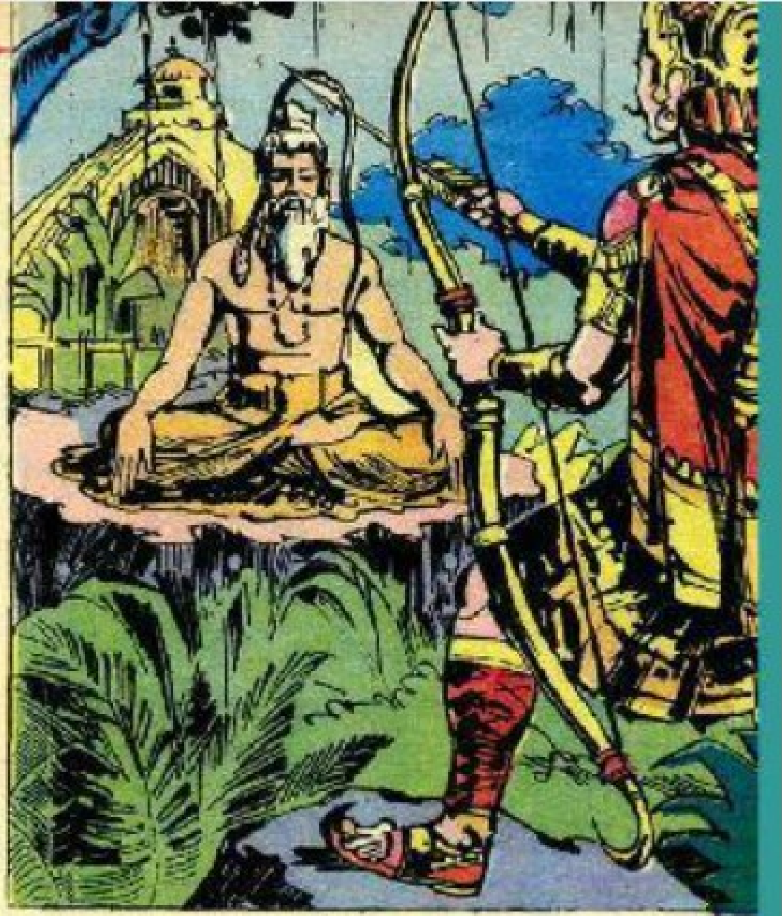
जंगलात कुठेसे नाहीसे झाले अन् राजा परीक्षित महामुनि शमीक यांच्याजवळ पोचला. त्याने मुनीला विचारले, ''माझ्या बाणाने जखमी झालेले एक हरीण आत्ता इकडूनच गेले काय?''

परंतु तपस्येत लीन असलेल्या मुनीने त्याच्या प्रश्नाला काहीच अुत्तर दिले नाही. रागावलेल्या परीक्षिताने जवळच मरून पडलेला एक साप आपल्या बाणाच्या टोकाने अुचलला व तो शमीकाच्या गळ्यात अडकवून तेथून निघून गेला.

शमीकपुत्र श्रृंगीच्या एका मित्राने जाअून त्याला परीक्षिताने केलेल्या या अपमानाबद्दल सांगितले. श्रृंगी मुळातच फार कोपिष्ट वृत्तीचा होता. त्याने तत्क्षण शापवाणी अुच्चारली की, ''आजपासून सातव्या दिवशी तक्षक परीक्षिताला डसेल व त्यामुळे त्याचा मृत्यु ओढवेल.''

परीक्षितासारख्या अुत्तम शासकाला आपल्या मुलाने असला शाप दिल्याचे कळल्यावर महामुनि शमीकाला फार दुःख झाले. पण शाप मागे घेणे अशक्य असल्याने त्याने तावडतोब आपला शिष्य गौरवमुख याला पाठवून परीक्षिताला सावध करवले की, त्याने आपल्या संरक्षणाची काही व्यवस्था ता डतोब करावी.

परीक्षिताला हे ऐकून आपल्या कृत्याबद्दल फार पश्चात्ताप झाला. श्रृंगीच्या शापामुळे भयभीत होअून त्याने आपल्या मन्त्र्यांना

बोलावून आपल्या रक्षणाच्या अुपायासाठी विचार करायला सांगितले. मन्त्र्यांनी एकाच खांबावर एक भवन अुभे केले. त्यात वाऱ्याला ही प्रवेश नव्हता. भवनात सर्वत्र अशा औषधी विखरून ठेवल्या होत्या की विषाचा काहीही प्रभाव पडू शकणार नाही. विषवैद्य व मान्त्रिकांना तेथे अष्टौप्रहर सिद्ध ठेवले होते. सर्वचे सर्व मन्त्री राजाबरोबर तिथेच त्याच्या अवतीभवती राहू लागले.

सहा दिवसपर्यन्त काहीही घडले नाही. राजावर ओढवलेल्या संकटाबद्दल काश्यप नावाच्या एका ब्राम्हणालाही समजले. तक्षकापासून आपल्या राजाचे रक्षण करण्यासाठी कटिबद्ध होअून तो निघाला.

राजाला डसण्यासाठी मार्ग शोधण्यात तक्षक मग्न होता. रस्त्यातच त्याची काश्यप ब्राह्मणाशी गाठ पडली. ब्राह्मणाचा राजाकडे जाण्याचा उद्देश त्याने मोठ्या चातुर्याने समजून घेतला.

काश्यप तक्षकाला म्हणाला, "सर्पदंशानंतरही एकाद्याचे प्राण वाचवण्याचे सामर्थ्य माझ्यात आहे. विषारी साप चावून मृत्यु पावलेल्यांनाही मी मन्त्रशक्तीने जीवदान देऊ शकतो. महाराज परीक्षितांना तक्षक डसला तरी मी त्यांना पुन्हा जिवन्त करीन अन् मला त्यांच्याकडून अपार धन व मोठी कीर्ती मिळेल."

"महाशय, मीच तो तक्षक! मी मनात आणीन, तर कशाचेही भस्म करू शकेन".

काश्यप त्याचे सांगणे मनावर न घेता आपल्या निश्चयावर अटळ राहिला. तेव्हा तक्षकाने जवळच असलेल्या एका मोठ्या वटवृक्षाच्या खोडावर डंख मारला व पहाता पहाता वृक्ष भस्मीभूत झाला. काश्यपानेही मन्त्रशक्तीने त्या राखेच्या ढिगातून पुन्हा वटवृक्ष जसाच्या तसा उभा करून दाखवला.

"त्या मुनिकुमाराचा शाप निष्फळ करणं तुला जमणार नाही. राजा तुला जे धन देईल, त्यापेक्षा अधिक धन मीच देतो तुला! ते घे अन् परत फीर तू!" असे म्हणून अपार धन देऊन तक्षक ब्राह्मणाला परत पाठवून कृतकृत्य झाला.

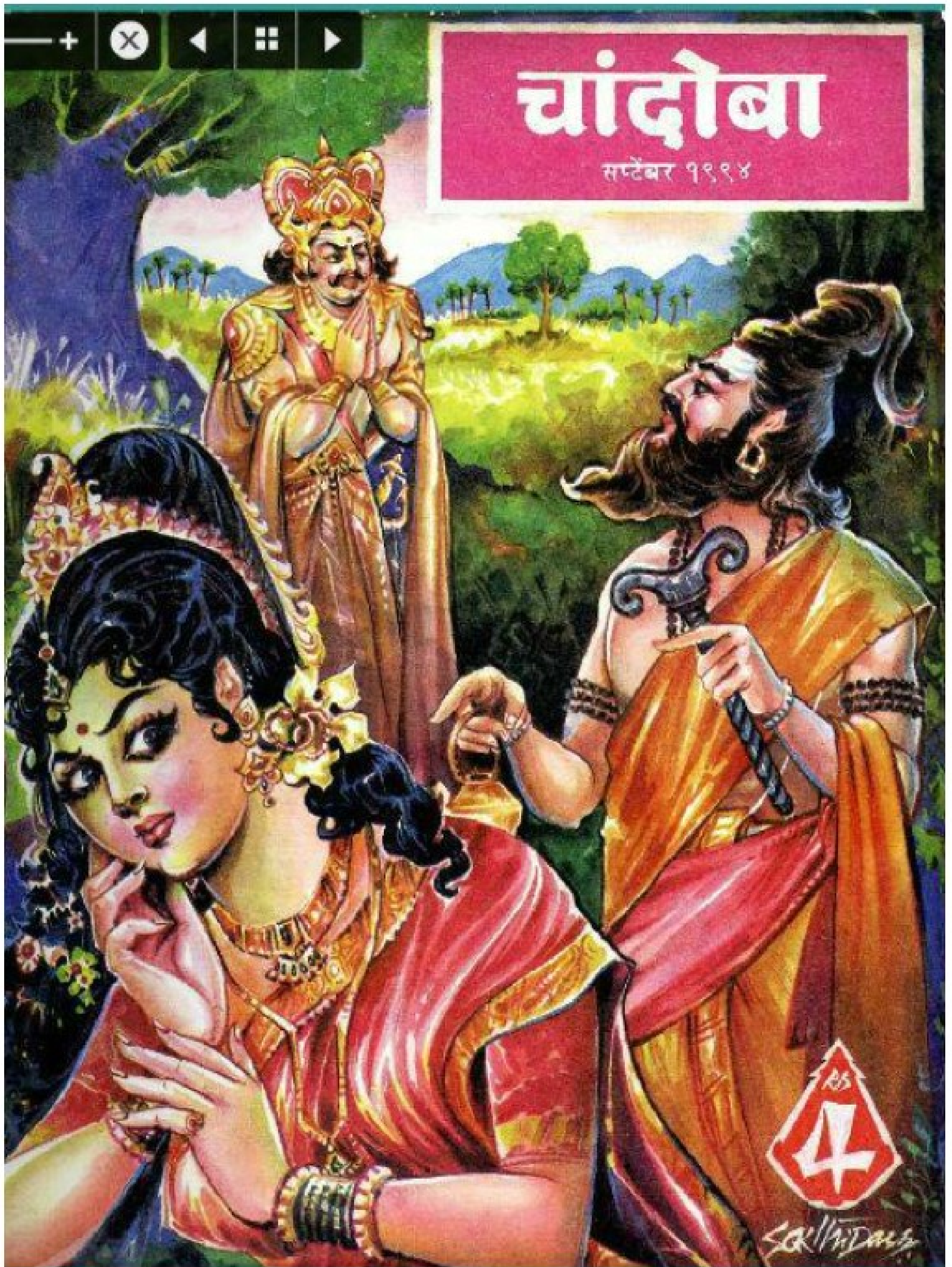
यानन्तर तक्षकाने काही नाग मुनिपुत्रांच्या रूपात परीक्षिताकडे पाठवले.

हातात फळे व फुले घेऊन ते कुमार परीक्षिताकडे गेले. एक फळ राजाने फोडले. त्यात त्याला एक लहानसा किडा आढळला.

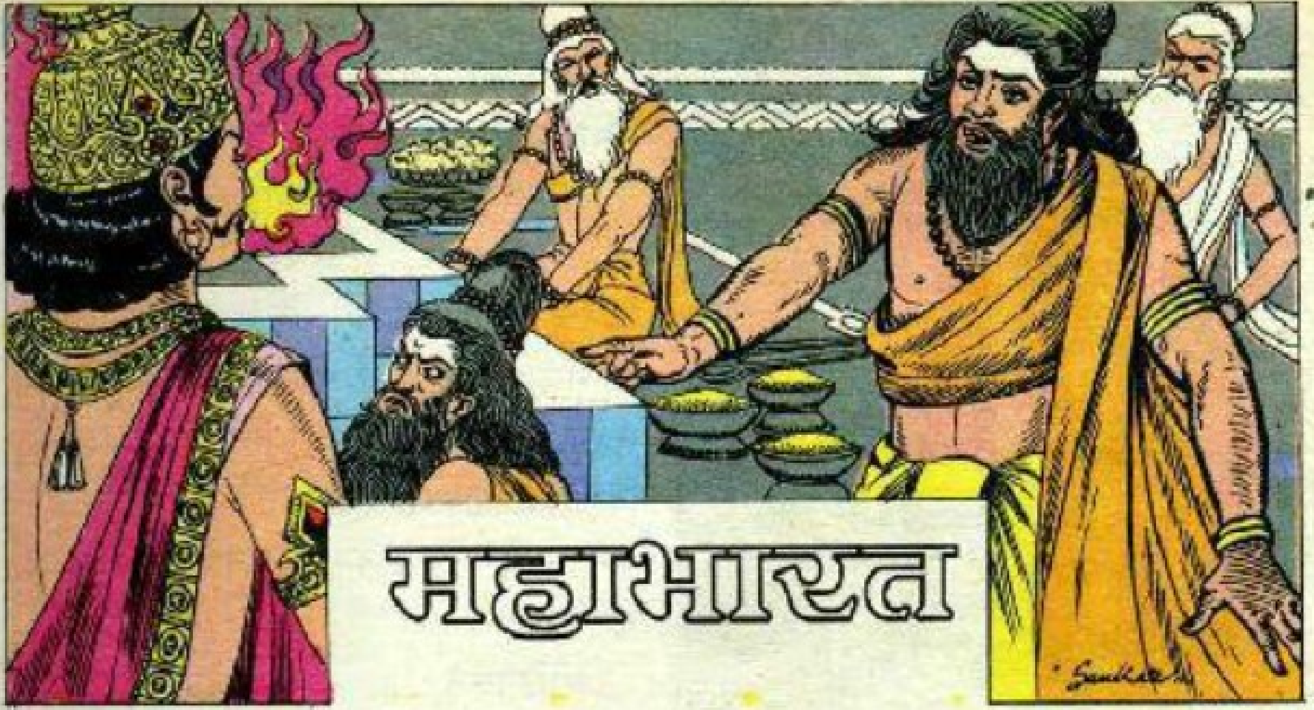
सभोवती असलेल्या मन्त्र्यांना राजा म्हणाला, "सापाच्या अवधीची वेळ समाप्त होत आलेली आहे. हा किडा मला कदाचित चावेलही, पण आता सर्पदंशाचं भय नाही मला!" पण क्षणभरातच तो किडा वाढून त्याचा सर्प बनला. तक्षकच होता तो! राजाला तो तात्काळ डसला.

तक्षकाच्या दंशाने केवळ परीक्षिताचेच नव्हे, तर त्या एकखांबी महालाचेही भस्म झाले!

चांदोबा
सप्टेंबर १९९४
Rs 4

आपला पिता परीक्षित याचा मृत्यु कसा ओढवला हे जनमेजयला आताच कळले. मन्त्र्यांनी अगदी लहानपणीच त्याला राज्याभिषेक केला होता. अन् सज्ञान झाल्यावर त्याचा विवाहही त्यांनी काशीराजाची कन्या वपुष्टा हिच्याशी करून दिला होता.

''आपल्या पित्याचा मृत्यु सर्पदंशामुळे झाल्याने आता अुंदकमुनींच्या म्हणण्याप्रमाणे आपण सर्पसत्र यज्ञ करावा हे अुचित होय.'' असा सल्ला साऱ्या मंत्र्यांनी मिळून जनमेजयला दिला.

जनमेजयने सर्पयाग करण्याचा निश्चय केला अन् त्यात तक्षकादि सर्पांची आहुती द्यायचे ठरवले. त्याने पंडित, राजपुरोहित व ऋत्विज यांना बोलावून घेअून यज्ञाची पद्धत विचारली. ऋत्विज म्हणाले की, ''अशा प्रकारचा यज्ञ फक्त जनमेजयसाठीच केला जाईल. असा यज्ञ एरव्ही कोणी करत नाही.''

यज्ञाची सारी सामग्री जुळवण्यात आली, यज्ञशाळा बांधल्या गेल्या, आवश्यक ती सारी व्यवस्था मोठ्या वेगाने सुरू झाली. त्याचवेळी भविष्य जाणारा लोहिताक्ष नावाचा एक सूत सांगू लागला की, एक ब्राह्मण येअून या यज्ञात बाधा आणणार आहे. पण जनमेजयाने त्याच्या या चेतावणीकडे लक्ष न देता, अुलट आदेश दिला की, यज्ञ पुरा होईपर्यन्त या लोहिताक्षला यागशाळेत प्रवेश करू देअू नये. यानंतर आपली पत्नी वपुष्टा हिच्यासह जनमेजय यज्ञ सुरू करण्यासाठी यज्ञमंडपात आला. या यक्षाचे 'होता' चन्द्रभार्गव, 'अध्वर्यु' पिंगल व 'अुद्गाता' कोत्सु असे होते. यांनी यज्ञ सुरू केले. हजारोंच्या संख्येने सर्प तेथे आकृष्ट होअून यज्ञकुंडात भस्मसात होअू लागले. सर्प-ज्ञाति नष्ट होण्याची वेळ येऊन ठेपली.

२. राजा ययाती कथा

मातेच्या कथनानुसार आस्तिक सर्पसत्र यज्ञाच्या मांडवात पोचला. प्रथम स्वस्तिवचन वगैरे केल्यानन्तर त्याने राजा, ऋत्विज व अग्नि यांची पूजा केली. त्यांची प्रशंसा करणारे श्लोक म्हटले. आस्तिकाची ती बालमूर्ती पाहून जनमेजय फार प्रसन्न झाला, "हा दिसायला लहान बालक असला, तरी मोठा ज्ञानी दिसतोय. त्याला हवा तो वर देण्याचा मी निश्चय केला आहे." असे जनमेजयाने सर्व सदस्यांना सांगितले.

आस्तिकने 'हा यज्ञ ताबडतोब इथेच थांबवा' असा वर मागितला. 'सर्पयज्ञ थांबवण्याऐवजी दुसरे काहीही माग' असे जनमेजयाने म्हणूनही अस्तिकवर त्याचा काहीही परिणाम झाला नाही. त्याने यज्ञ थांबवण्याचाच आग्रह धरला. तेंव्हा अन्य सदस्यांनीही राजाला 'आपले वचन निभावण्या' चा सल्ला दिला; अन् अशा प्रकारे सर्पसत्र यज्ञ बन्द पडला.

जनमेजयाने सर्वांना दक्षिणा देऊन त्यांचा सत्कार केला. वेदव्यास इतक्यात आपल्या शिष्यांसह तेथे आले. वैशंपायनाने जनमेजयाला त्याचे पूर्वज पांडव यांची कथा सविस्तर सांगितली.

भरतवंशाचे मूळ पुरुष होते वैवस्वत. ते अदितीचे नातू होत. वैवस्वताची कन्या इला हिचा पुरुरवा हा पुत्र होता. पुरुरवा व अुर्वशी यांना सहा पुत्र झाले. आयु हा त्यांच्यापैकीच

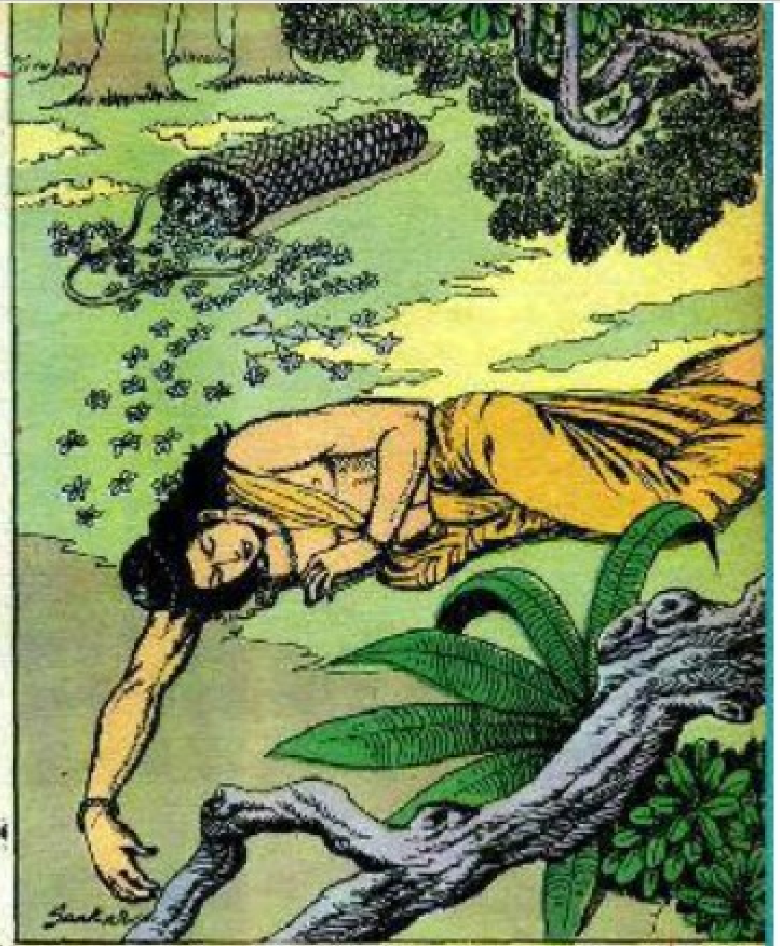
तक्षक भयभीत होअून इन्द्राच्या आश्रयालां गेला. त्याला आश्वासन देत इन्द्र म्हणाला, "ब्रह्माने अगोदरच सांगून ठेवलेलं आहे की, अुच्च स्तराच्या काही सर्पांना या यज्ञापासून भय नाही. तेंव्हा तू मुळीच भिअू नकोस. इथे माझ्याजवळच रहा. तुझ्या संरक्षणाची जबाबदारी माझी!"

इकडे सर्पांचा हा विनाश पाहून वासुकीला फार वाईट वाटले. तो आपली बहीण जरत्कारू हिला म्हणाला, "अशी काही दुर्घटना घडू नये म्हणूनच आम्ही तुझा विवाह जरत्कारू ब्राह्मणाशी करून दिला. तू ताबडतोब आपला पुत्र आस्तिक याला पाठवून यज्ञ थांबव. नाही तर अनर्थ होईल."

एक. त्याचा पुत्र होता नहुष. या नहुषालाही सहा पुत्र झाले. त्यातला ययाती हा दुसरा. अग्रज यति हा तपस्येसाठी अरण्यात निघून गेल्यामुळे पुढे ययातीने राज्यभार वाहिला.

ययातीच्या शासनकालात दानवांचा गुरु शुक्र हा होता. देव व दानव यांच्यात जी युध्दे चालत, त्यात काही दानव मारले जात. परंतु आपल्या संजीवनी मन्त्राच्या साह्याने शुक्राचार्य त्यांना पुन्हा जिवन्त करीत. देवांचे गुरु बृहस्पती यांच्याजवळ मात्र ती विद्या नव्हती. म्हणून देवांनी बृहस्पती-पुत्र कच याला संजीवनी मन्त्र शिकून घेण्यासाठी शुक्राचार्यांकडे पाठवले.

कचाने शिष्य म्हणून शुक्राचार्यांची खूप सेवा केली. आणि त्यांची कन्या देवयानी हिला आपल्या मृदुभाषणाने आनन्दित करत तो आपले दिवस घालवू लागला. कच हा बृहस्पती-पुत्र असल्याचे कळल्यावरून दानवांनी कच गुरूच्या गायी चरावयास घेऊन गेला असता त्याला मारून टाकले, अन् त्याच्या शरीराचे तुकडे तुकडे करून टाकले. ते कळल्याबरोबर शुक्राचार्यांनी संजीवन मन्त्राने त्याला पुन्हा जिवन्त केले. पुन्हा एकदा तो असाच देवयानीसाठी फुले आणायला गेला असता, संधी साधून दानवांनी त्याला मारून समुद्रात फेकून दिले. देवयानीला ते कळल्यावर ती विलाप करू लागली, व पुन्हा एकदा शुक्राचार्यांनी त्याला जिवन्त केले.

दानवांनी संधी साधून त्याला पुन्हा एकदा मारून टाकले व जाळून त्याचे भस्म केले. ते भस्म त्यांनी मदिरेत मिसळले व ती शुक्रचार्यांनाच प्यायला दिली. यावेळी त्यांनी कचाला जिवन्त केले, तेंव्हा तो त्यांच्या पोटात होता. नाइलाजाने शुक्राचार्यांना संजीवनीमन्त्र कचाला शिकवावा लागला. नंतर त्यांनी त्याला आपले पोट चिरून बाहेर यायला सांगितले व नंतर मंत्राने स्वतःला जिवन्त करायला सांगितले. कचाने शुक्राचारार्यांनी सांगितल्या-प्रमाणे सर्व केले.

आता कचाचा उद्देश सफल झाला होता. योग्य संधी पाहून त्याने आपल्या गुरूजवळ परत जाण्याची परवानगी मागितली.

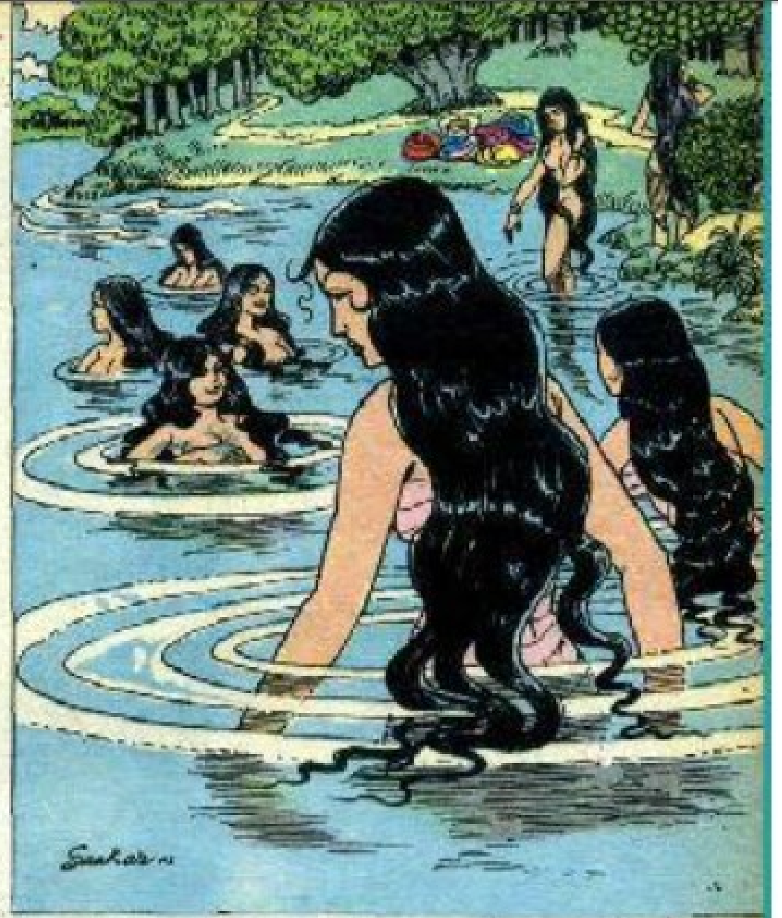
देवयानी म्हणाली, "माझं तुझ्यावर प्रेम असल्यामुळेच मी तुला दर वेळी जिवन्त करवलं. तू माझ्याशी विवाह कर."

कच म्हणाला, "तू माझ्या गुरूची कन्या, माझी भगिनी आहेस. तुझ्याशी विवाह कसा करू शकेन?"

तेव्हां रागावून, "असं आहे होय? मग तुला मिळालेला संजीवनी मन्त्रही तुझ्या अुपयोगी पडणार नाही." असा देवयानीने त्याला शाप दिला.

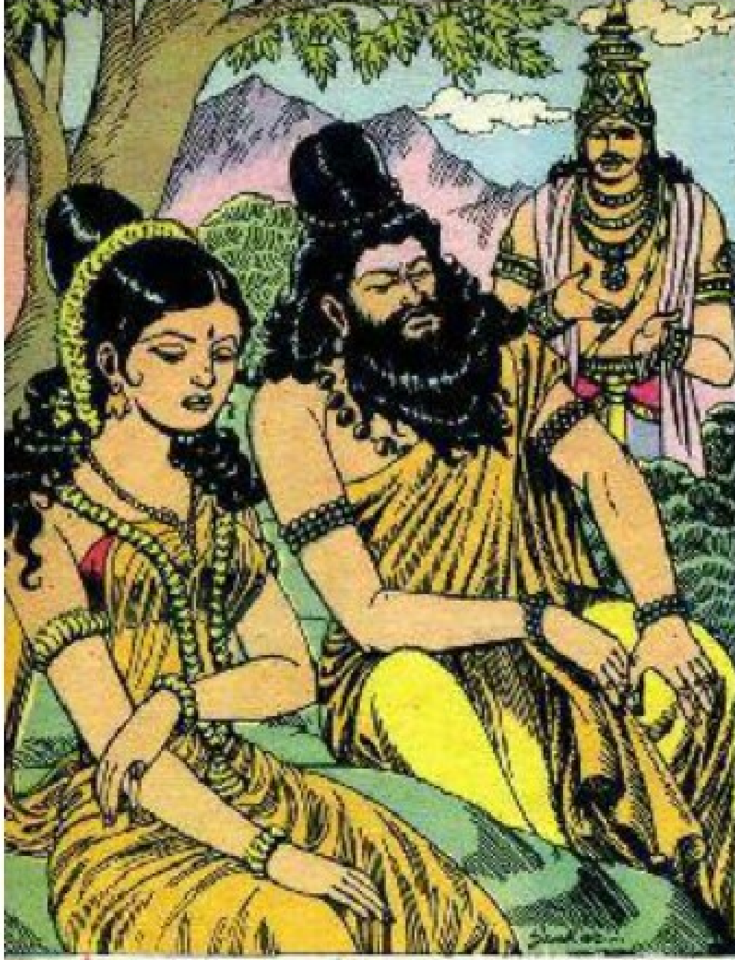
आता कचानेही तिच्यावर रागावून शाप दिला की, "कोणीही ब्राह्मण तुझ्याशी विवाह करणार नाही."

वृषपर्वा हा दानवांचा राजा होता. त्याला शर्मिष्ठा नावाची एक कन्या होती. एके दिवशी देवयानी अन्य सख्यांना बरोबर घेअून वनविहाराला गेली. त्यांना एके ठिकाणी एक सरोवर दिसले. तेंव्हा त्या सर्वजणी आपापली वस्त्रे अुतरवून ठेवून जलक्रीडा करू लागल्या. इतक्यात जोराचा वारा येअून किनाऱ्यावरील वस्त्रे अुडू लागली. ते पाहून त्या भराभरा पाण्याबाहेर येअून इकडे तिकडे अुडालेली वस्त्रे गोळा करून नेसू लागल्या. त्या गडबडीत शर्मिष्ठाने चुकून देवयानीची साडी नेसून घेतली. ते पाहून देवयानी रागाने तिला म्हणाली, "अग राक्षसी, मी ब्राह्मण कन्या आहे. मी नाही तुझी साडी नेसणार. माझी साडी तू का नेसलीस?"

"भिकारडी कुठची ! मलाच रागावतेस काय? तुझा बाप तर माझ्या बाबांच्या जिवावर जगतो. आमच्याच आश्रयाने तर रहातेस तू. माझी साडी नेसल्याने तुझा अपमान होतो काय?" असे म्हणत रागाने खदखदणाऱ्या शर्मिष्ठेने देवयानीला जवळच्या विहिरीत ढकलून दिले अन् आपल्या सख्यांसह ती तेथून निघून गेली.

थोड्या वेळाने राजा ययाती तेथे आला. शिकार करता करता दमून तो पाणी पिण्यासाठी विहिरीजवळ आला. आत डोकावून पहाता त्याला देवयानी दिसली. ययातीने तिला, "तू कोण आहेस? विहिरीत कशी पडलीस?" विचारले.

''मी दानवांचे गुरु शुक्राचार्य यांची कन्या असून माझं नाव देवयानी आहे. चुकून मी विहिरीत पडले. बाहेर काढा ना मला.'' असे म्हणत तिने आपला हात पुढे केला.

ययातीने ही आपला अुजवा हात पुढे करून तिचा पुढे आलेला अुजवा हात पकडला व तिला बाहेर काढले, व तो निघून गेला.

इतक्यात घूर्णिका नावाची एक दासी तिला शोधत तेथे आली. पण देवयानी तिला म्हणाली, ''मी आता वृषपर्वाच्या राज्यात मुळीच पाय ठेवणार नाही. शर्मिष्ठेने माझा घोर अपमान केलाय. तू जाअून हे माझ्या बाबांना सांग.''

वार्ता कळताच शुक्राचार्य तातडीने तेथे आले. त्यांनी विचारले, ''शर्मिष्ठेनं तुला विहिरीत ढकलावं असा तू काय अपराध केलास तिचा?''

देवयानीने सारी हकीकत व शर्मिष्ठेचे बोलणेही पित्याला सांगितले. शुक्राचार्य म्हणाले, ''या जगात तुझ्याशिवाय माझं आहे तरी कोण? मीही नाही जाणार वृषपर्वाच्या नगरात.''

सर्व वृत्तान्त कळल्यावर राजा वृषपर्वा स्वतः शुक्राचार्यांकडे येअून म्हणाला, ''तुम्ही दोघं इथे काय करत आहात? चला न नगरात.''

''तुम्हा लोकांची वर्तणुक मला पसंत नाहीय. तुमच्या माणसांनी माझा शिष्य कच याला अनेकदा मारून टाकलंय. आता तुमच्या कन्येनं माझ्या देवयानीला विहिरीत ढकलून मारायचा प्रयत्न केलाय. मला मुळीच तुमच्याकडे रहायचं नाही.'' शुक्राचार्य क्रोधाने म्हणाले.

वृषपर्वाने खूपदा याचना केली, त्यांचे पाय धरले; तेंव्हा शुक्राचार्य म्हणाले, ''माझ्या मुलीने कबूल केलं, तरच मी यायला तयार आहे.'' तेंव्हा देवयानीने एक अट घातली. त्या अटीनुसार शर्मिष्ठा व तिच्या सख्या यांनी देवयानीच्या दासी बनायचे कबूल करायला हवे. वृषपर्वाने ती अट मान्य केली अन् दासी बनून शर्मिष्ठा देवयानीचे कडू बोल सहन करू लागली. शुक्राचार्यांमुळे दानवलोकांचा खूप मोठा लाभ होत असल्याने हे सारे सहन करणे त्यांना भागच होते.

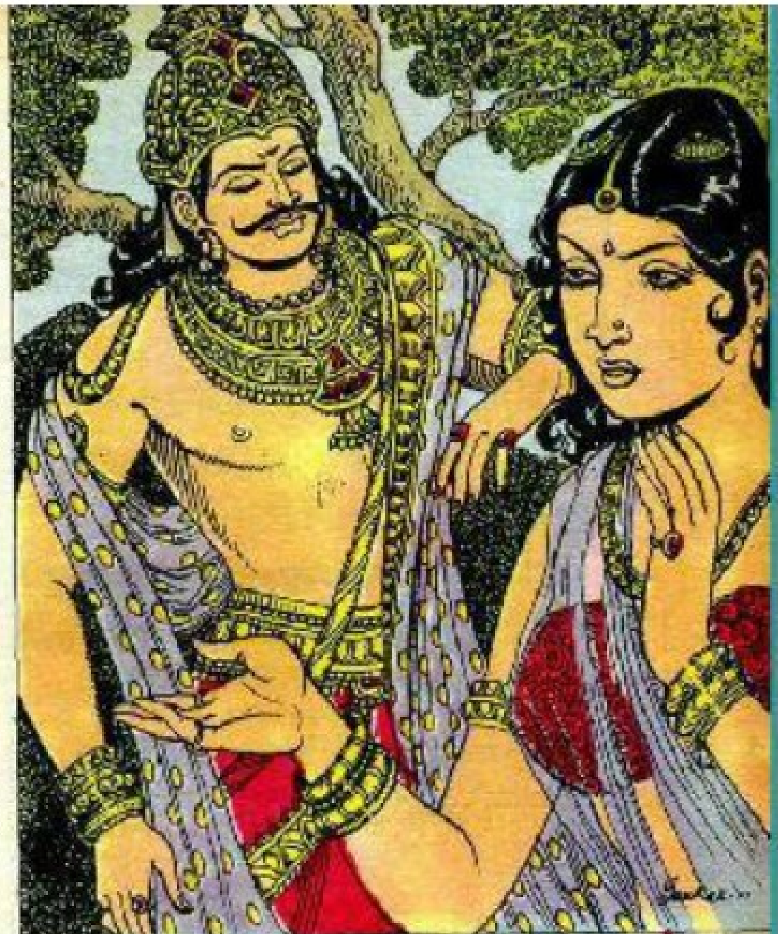
एकदा देवयानी शर्मिष्ठा व सर्व सख्यांना पूर्वी घडलेल्या प्रसंगाच्या ठिकाणीच घेऊन गेली. त्याही वेळी ययाती तेथे शिकारीला आला होता. त्या सर्वजणींना पाहून त्याने विचारले, ''तुम्ही कोण?''

देवयानीने त्याला त्याचे नाव व जात विचारली. अन् म्हटले, ''ज्यानं मला आपल्या हाताचा आधार देऊन विहिरीबाहेर काढले, ते आपणच ना? त्याच दिवशी आपला विवाह ठरलेला आहे. आपण तेंव्हाच माझे पाणिग्रहण केले ना? त्या क्षणापासूनच मी आपणाला पति मानत आले आहे.''

एका ब्राह्मण कन्येशी विवाह करायला ययातीला संकोच वाटत होता. परन्तु शुक्राचार्यांनी या विवाहाला संमती दिली. विवाह मोठ्या वैभवाने साजरा झाला. शुक्राचार्य व दानवांनी दोघांनाही बहुमूल्य भेटी दिल्या. देवयानी शर्मिष्ठा व अन्य दोन हजार दासी बरोबर घेऊन आपल्या पतिगृही-ययातीकडे-गेली. शर्मिष्ठा व दासींची रहाण्याची सोय ययातीने अशोकवनात केली.

देवयानी व ययाती यांना यदु व तुर्वस नावाचे दोन पुत्र झाले.

काही काळानन्तर शर्मिष्ठेला आपल्या दीन स्थितीबद्दल फार दुःख वाटू लागले. परंतु अजून तिचा विवाहही झाला नव्हता. अन् इकडे देवयानी तर दोन पुत्रांची माताही झाली होती. तिने विचार केला की, ''देवयानी जर ययातीशी

विवाह करू शकते, तर मीही त्याच्याशीच विवाह का करू शकत नाही?''

एके दिवशी ययाती अशोकवनात आला असता त्याला आपली दैन्यावस्था सांगून शर्मिष्ठा म्हणाली, ''महाराज, आपण माझ्या मालकिणीचे पति आहात, तसे माझेही आहात. पत्नी म्हणून आपण माझा स्वीकार करावा.''

शुक्राचार्य क्रोधित होतील अशी भीती मनात असूनही ययाती शर्मिष्ठेचा अस्वीकार करू शकला नाही. लपून-छपून तो तिला भेटत राहिला अन् त्यांना द्रुह्यु, अनु व पुरु नावाचे तीन पुत्र झाले.

शर्मिष्ठा माता बनल्याचे देवयानीला कळले अन् तिने येऊन शर्मिष्ठाला विचारले, ''सर्वजण

म्हणतात की तू मोठी शीलवती अन् पतिव्रता वगैरे आहेस; तुझा जन्म मोठ्या घराण्यात झालेला आहे. पण विवाह न करताच तू आई कशी झालीस हे तर सांग. मुलं कशी झाली तुला?''

लज्जेने आपले मस्तक झुकवून शर्मिष्ठा अुत्तरली, ''मी ऋतुस्नान करत असताना एका महामुनीने मला पुत्रदान दिलं.''

''तो मुनि कोण? काय नाव आहे त्याचं? कोणत्या जातीचा आहे तो?'' देवयानी प्रश्न विचारत सुटली.

''त्या महानुभावांचं तेज पाहून त्यांना काही विचारावंसं मला वाटलंच नाही.'' शर्मिष्ठाने सांगितलं.

देवयानीचे एवढ्याने समाधान झाले.

नंतर एकदा देवयानी व ययाती दोघे मिळून शर्मिष्ठेच्या निवासस्थानी आले. त्यावेळी खरी गोष्ट देवयानीच्या लक्षात आली. शर्मिष्ठाची मुले व ययातीच्या रूपात खूपच साम्य आढळले तिला. तिने कडक स्वरात मुलांना त्यांच्या पित्याबद्दल विचारले, तेंव्हा त्यांनी ययातीकडे बोट दाखवले.

त्याक्षणी शर्मिष्ठाला अपशब्द बोलत देवयानी म्हणाली, ''अग राक्षसिणी, माझाच नाश करायला अुठलीस होय?''

जराही संकोच न करता शर्मिष्ठा म्हणाली, ''मी कोणताही अपराध केलेला नाही. तुला महाराज जसे आवडले, तसे मलाही आवडले. तू माझ्यापेक्षा मोठी आहेस, ब्राह्मण आहेस, म्हणून मी तुझा आदर करते. पण हे तर राजर्षि आहेत. म्हणूनच मी म्हटलं की, ही एका ऋषीची मुलं आहेत.''

आता देवयानी रागावून ययातीला म्हणाली, ''तुम्ही माझ्याशी कपट केलंत, फसवलंत मला. मी आता तुमच्याजवळ रहाणार नाही.'' तिने सरळ आपल्या पित्याकडे जाअून घडलेले सारे सांगितले.

शुक्राचार्यांनी क्रोधित होअून ययातीला, ''तू ताबडतोब वृध्द होशील'' असा शाप दिला.

क्रमशः

